Hayeks hobbelige levensweg

door Patrick van Schie

Bespreking van Bruce Caldwell en Hansjoerg Klausinger, Hayek: A Life, 1899-1950*, The University of Chicago Press, Chicago en Londen, 2022, ISBN 139780226816821.*

Friedrich Hayek is voor economen en kenners van liberale politiek-filosofen een grootheid, voor sommigen zelfs de belangrijkste liberale denker van de 20e eeuw. Bij het grote publiek zal zijn naam toch minder bekend zijn. De gemiddelde burger die een boek getiteld *Hayek: A Life, 1899-1950* in de boekhandel ziet liggen (of het op een website ziet langskomen) zal denken dat het om iemand gaat die betrekkelijk jong is overleden. Maar de ondertitel is misleidend. Hayek is niet in 1950 gestorven, hij had op dat moment nog een leven van meer dan vier decennia voor zich. De toevoeging 'volume 1' van wat een tweedelige biografie moet worden was dan ook gepast geweest. Deel 1 beslaat reeds 730 bladzijden aan leestekst; we gaan dus waarschijnlijk uiteindelijk een biografie van ongeveer 1.500 bladzijden aan levensbeschrijving krijgen. Het jaar waarin dit eerste deel

eindigt, 1950, is wel goed gekozen voor een pauze omdat het, zoals we nog zullen zien, een nieuwe fase in Hayeks leven inluidde.

Jeugd en studie

Hayek werd geboren in het *fin de siècle* Wenen, toen nog de hoofdstad van de uitgestrekte Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie. De Hayeks hoorden tot de betere kringen, niet tot de toplaag maar wel tot een familie die aan een eigen *society*-leven deelnam en waarin het vanzelfsprekend was dat hun zonen naar een van de gymnasia gingen. Dat gold ook voor Fritz (Friedrich) en zijn beide (jongere) broers; zij bezochten zelfs een van de meest gewilde gymnasia. Als enige van de drie zou Fritz zijn schoolcarrière niet daar afsluiten, maar aan een van de 'gewonere' gymnasia, verder weg van het stadscentrum gelegen. Fritz was als jongen namelijk allesbehalve ijverig, waardoor hij werd weggestuurd van de eerste school waar zijn vader hem geplaatst had weten te krijgen. En zelfs op de tweede school kreeg Fritz zijn diploma zowat in de schoot geworpen. Omdat inmiddels de Eerste Wereldoorlog was uitgebroken en het Oostenrijkse leger dringend rekruten nodig had, konden gymnasiasten hun opleiding versneld afsluiten, oftewel hun diploma gemakkelijker verkrijgen.

Fritz werd gezonden naar het front met Italië (in de Eerste Wereldoorlog een van de geallieerde mogendheden, en dus een vijand van Oostenrijk-Hongarije). De zwaarste strijd bleef hem gespaard, omdat hij er arriveerde net nadat de grootste, erg bloedige slag aan dat front was gestreden. Hij had dus geluk, al ervoer hij dat zelf anders omdat hij vol strijdlust zat. Aan het einde van de oorlog werd hij eerst door malaria en daarna door de Spaanse griep geveld, welke hij overleefde.

Na de oorlog keerde hij terug naar het sterk verarmde Wenen en toog hij aan de studie. Hayek is bekend als een econoom die zich later tot de politieke filosofie wendde, maar hij ging eerst rechten studeren en kwam pas via de filosofie en de psychologie terecht bij de economie. Zelf heeft hij later verklaard dat hij in deze jaren socialist was, maar voor zover hij begon met interesse in socialistische denkbeelden waren dat níet de marxistische. Bovendien sloot hij zich algauw aan bij een studentenvereniging die zich politiek gezien eerder in het sociaal-liberalisme verdiepte. Deze vereniging was verbonden aan de Bürgerlich Demokratische Partei (BDP), een kleine partij met een onvervalst liberaal profiel.

Hayek als econoom

Door zich geleidelijk aan meer op economische vraagstukken te richten kwam Fritz in aanraking met de leer en met enkele van de meest vooraanstaande vertegenwoordigers van de 'Oostenrijkse school' in de economie, een klassiek-liberale stroming die onder meer bekend is van de subjectieve waardeleer. Kern van die leer is dat de prijs van een product niet afhangt van de hoeveelheden arbeid en kapitaal die erin zijn gestoken – wat economen van Adam Smith tot en met Karl Marx meenden – maar van wat de consument ervoor over heeft.

Hayek leerde als gezegd verschillende epigonen van de 'Oostenrijkse school' kennen, onder wie Ludwig von Mises. Die bezorgde hem na zijn studie zijn eerst belangrijke positie. Eind 1926 werd Hayek directeur van het (particuliere) Österreichische Institut

fúr Konjunkturforschung, dat op basis van veel cijfermateriaal dat dit instituut zelf verzamelde voorspellingen deed voor de ontwikkeling van de economie. Het instituut, dat door Hayek werd uitgebouwd, was daar nogal succesvol in; sommigen beweren zelfs dat het de Grote Depressie voorspelde, al is dat wat te veel eer. Deze start in Hayeks carrière is opmerkelijk voor wie hem kent van zijn latere afkeer van een mathematische benadering van de economie.

Begin jaren 30 werd Hayek uitgenodigd voor een positie aan de London School of Economics (LSE). Ook dat lag niet echt voor de hand, want deze instelling was door 'Fabian'-socialisten – een Britse vorm van niet-marxistisch socialisme – gesticht en er waren nog altijd tal van behoorlijk linkse economen aan verbonden. Tegelijkertijd was de LSE politiek diverser geworden; zo doceerden er bijvoorbeeld ook enkele liberalen van verschillende snit. In deze positie bouwde Hayek zijn netwerk verder uit.

Onder de vele wetenschappers die hij vanuit zijn nieuwe positie leerde kennen valt natuurlijk John Maynard Keynes op, de meest invloedrijke econoom van in ieder geval de periode na de Tweede Wereldoorlog (overigens hoofdzakelijk in een tijd die Keynes zelf niet meer beleefde). Ook Keynes was een liberaal, maar een die geloofde en propageerde dat de overheid met meer interventies en door zelf te investeren een vastgelopen economie weer aan de gang kan krijgen. Hayek bestreed dit om diverse redenen. Keynes en Hayek gelden dan ook als elkaars grootste tegenspelers in de 20e-eeuwse economie, waarbij Keynes veel navolging kreeg – vooral omdat politici uit zijn werk gretig de boodschap plukten dat ze de overheidsuitgaven verder konden opvoeren (en dat ook deden in omstandigheden waarvoor Keynes dat in het geheel niet had aanbevolen) – terwijl Hayek tot de jaren 70 zou moeten wachten op brede erkenning van zijn ideeën en voordien veelvuldig tegen de bierkaai streed.

Keynes en Hayek werden geen vrienden maar respecteerden elkaar wel. Hayek beperkte zijn waardering ook zeker niet enkel tot geestverwanten, al blijkt uit het boek tevens hoezeer hij sommige andere wetenschappers verfoeide. Vooral aan hooghartige types had hij een hekel – wat dat betreft was het een wonder dat hij het met Keynes redelijk kon vinden – en de auteurs geven hier in hun boek enkele pakkende voorbeelden van. Een ervan betreft de socioloog Karl Mannheim, een collega aan de London School of Economics. Toen Mannheim zich een keer uitvoerig zat te beklagen dat zijn ideeën niet goed konden worden uitgedrukt in de Engelse taal, viel Hayek ineens uit: "*So much the worse for your ideas*." Mannheim zou hem dit nooit vergeven. Het was ook een ongebruikelijke uitbarsting van Hayek, die onder collega's juist bekend stond als een diplomatiek en beminnelijk man.

De ontwikkeling van Hayeks economische denkbeelden en de verwerking daarvan in een enorme reeks artikelen en boeken – tot lanterfanten was Hayek allang niet meer geneigd – komen in dit eerste deel van de biografie volop aan bod. Hoewel op de achtergrond de ideeënstrijd speelde over de (on)wenselijkheid van overheidsbemoeienis met de economie, betrof het merendeels zeer specialistische thema's waarvan buiten het wereldje van economen niemand nota nam.

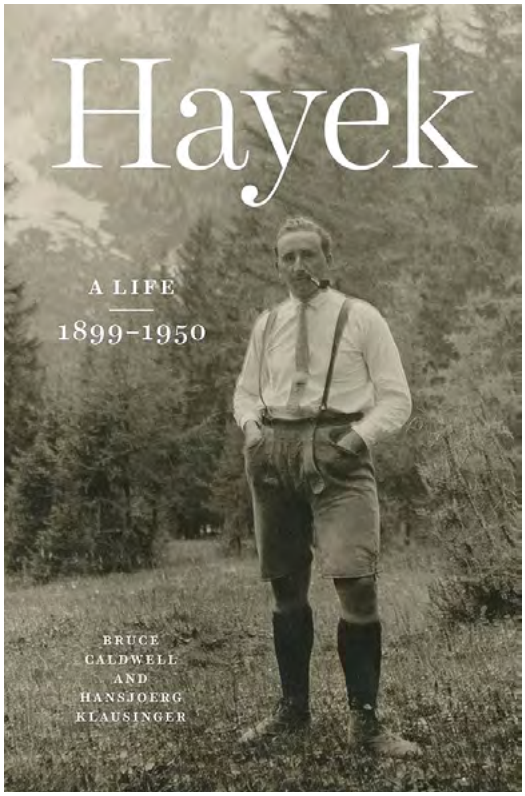

In zulke passages wreekt zich soms dat de auteurs, die zonder meer over een vlotte pen beschikken, zelf allebei econoom zijn en af en toe met jargon naar een debat verwijzen waarvan vakgenoten ongetwijfeld zullen weten wat het behelst maar een niet-econoom zich vertwijfeld afvraagt waar zo'n debat eigenlijk over ging. Wanneer er wel nadere uitleg wordt gegeven, is dat ook niet in alle gevallen even helder.

Hayek als liberaal

We zagen al dat Hayek (na hooguit een korte fase van snuffelen aan wat socialistische denkbeelden) reeds op jonge leeftijd het liberalisme omarmde, ook al had dit 'de tijdgeest' tegen. In de jaren 30, Hayek woonde inmiddels in Londen, werd hij lid van de Reform Club, de aan de Liberal Party gelieerde sociëteit. Hij zou er zijn hele leven lid van blijven en de club geregeld bezoeken, ook al zinde de koers van de Liberal Party (die langzaam maar zeker verder naar links opschoof) hem steeds minder.

Hayeks liberalisme uitte zich in zijn economische werkzaamheden, maar de andere vakgebieden waarop hij zich in zijn studententijd oriënteerde bleven hem boeien en bezighouden. Het kan niet anders of dit zal uitgebreid aan de orde komen in het nog te verschijnen deel 2 van de biografie, over de periode waarin Hayek zijn wetenschappelijke aandacht verlegde naar de politieke filosofie maar waarin hij ook de rol van de wettelijke omkadering en inbedding van een vrijemarkteconomie zou benadrukken en uitwerken (in het bijzonder in de jaren 70 in zijn *Law, Legislation and Liberty*).

Een aantal lezingen en artikelen in de jaren 30 en tijdens de Tweede Wereldoorlog vormt hiervan een voorbode. Zo publiceerde Hayek in de jaren 30 artikelen over de werking van de menselijke geest, vooruitlopend op zijn in 1952 te verschijnen boek *The Sensory Order*. Wat hem hiertoe vooral aanzette was dat hij het behaviorisme verwierp, de leerstelling dat ons denken louter het resultaat is van externe beïnvloeding. Hayek was ervan overtuigd dat juist de (individuele) menselijke geest bepalend is, in het dagelijks leven en daarom ook in beslissingen die mensen nemen op het terrein van de economie alsmede in de loop der geschiedenis. Dit is een reflectie van zijn overtuiging dat het uiteindelijk gaat om individuen en hun zelfgekozen gedragingen. Voor Hayek was

dit de wetenschappelijke werkelijkheid en tegelijkertijd een morele positie. De wereld, de economie en de politiek hóórden ook over individuele mensen en hun zelfgekozen verbanden te gaan, niet over systemen of zogenaamd 'hogere' verbanden en doelstellingen.

Daarom nam hij tevens het 'scientisme' onder vuur, de steeds wijder verbreide gedachte dat methoden uit de natuurwetenschappen konden worden toegepast en dus ook dienden te worden nagevolgd in de sociale wetenschappen. Dit leerstuk gaat voorbij aan het feit dat het in de sociale wetenschappen gaat, of beter gezegd behoort te gaan over individuele mensen en hun subjectieve oordelen en voorkeuren. Het is gevaarlijk wanneer mensen ondergeschikt worden gemaakt aan bedachte systemen. Bovendien is het hoogst ondemocratisch wanneer (vermeende) wetenschappers die zich onkwetsbaar proberen te maken door zich (ten onrechte) te beroepen op 'objectieve' waarheden – welke daarmee boven bestrijding zouden moeten staan (wat al een hoogst onwetenschappelijke claim is) – menen beleid te kunnen en mogen voorschrijven. Dat zet de democratie buitenspel.

Hayeks aanval op dit 'scientisme' heeft nog altijd grote actualiteitswaarde: zie bijvoorbeeld de maatregelen ter bestrijding van de coronapandemie, waarin vaak louter op adviezen van virologen werd gekoerst, of de collectivistische claims van klimaatalarmisten, die elke alternatieve benadering steevast trachten af te serveren met opmerkingen als dat deze 'onwetenschappelijk' zouden zijn en dus niet in ogenschouw behoeven te worden genomen of dat 'het klimaat' nu eenmaal om de door hen geëiste maatregelen vraagt.

Al in de jaren 30 vond Hayek dat liberalen zich niet langer in de verdediging moesten laten drukken. Hij zocht daarom contact met geestverwanten. Een van hen was de Amerikaanse journalist Walter Lippmann, die het liberalisme wilde verdedigen. In economisch opzicht stonden Lippmann en Hayek niet hetzelfde soort liberalisme voor, maar zij verzamelden in 1938 wel geestverwanten (breed opgevat) op een colloquium in Parijs. Daar rouleerden reeds plannen voor meer gestructureerd contact, bijvoorbeeld met een tijdschrift (waar niets van kwam) en met een geregelde conferentie. Dit bleef in Hayeks gedachten; hij hoopte een 'Acton society' te kunnen oprichten; te noemen naar een in Engeland befaamde liberaal – tevens gelovig katholiek – uit de 19e eeuw. Uiteindelijk zou dit uitmonden in de in 1947 opgerichte Mont Pelerin Society; de mede-oprichters vonden dat lord Acton buiten Engeland te weinig bekendheid genoot terwijl sommigen diens katholicisme ook geen aanbeveling vonden.

De auteurs schenken uitgebreid aandacht aan de eerste bijeenkomst van de Mont Pelerin Society in april 1947, compleet met de achtergronden van de deelnemers, het programma en de voornaamste discussies. Op de achtergrond speelde de discussie over de vraag of de nieuwe organisatie actief strijdbaar naar buiten zou moeten treden of meer als ontmoetingsplek voor wetenschappers en journalisten die zich zorgen maakten over de toekomst van de liberale democratie waarvan de effecten meer op lange termijn, en zonder centrale coördinatie, zouden moeten doorsijpelen. Hayek was sterk voor de laatste variant, welke won. Dit is tot op de dag van vandaag de werkwijze van de Mont Pelerin Society.

Hayek vond dat de nieuwe organisatie, waarvan hij zelf voorzitter werd, te veel economen telde. Hij hoopte meer journalisten, psychologen en historici te kunnen trekken. Hij ergerde zich aan iemand als de uiterst linkse historicus Harold Laski (die na de oorlog nog voorzitter van de Labour Party zou worden) die de geschiedenis van het liberalisme afschilderde als een tijdelijk fenomeen dat wel moest uitmonden in fascisme en nationaal-socialisme. Hayek betoogde – met recht – dat het nationaal-socialisme een variant van het socialisme was en wilde dat geschiedschrijvers zouden laten zien welke verworvenheden het liberalisme zoal had gebracht. Het liberalisme was bovendien allerminst passé; er lagen nog belangrijke taken te verrichten.

The Road to Serfdom

Hoewel Hayek tijdens de Tweede Wereldoorlog nog met tal van wetenschappelijke projecten bezig was – zijn *move* naar de London School of Economics begin jaren 30 maakte dat hij persoonlijk gevrijwaard bleef van de verschrikkingen van het nationaal-socialisme – kreeg hij steeds meer het gevoel dat hij het collectivistische tij diende te keren. De Britse oorlogseconomie was overgegaan op grootschalige centrale planning, die Hayek voor de oorlogsperiode onvermijdelijk achtte maar zijn inziens na de oorlog zo snel mogelijk diende te worden afgebouwd.

Om te waarschuwen tegen het in vredestijd voortzetten en verder uitbouwen van de planeconomie schreef hij een politiek boek gericht op een groot publiek: *The Road to Serfdom* (*De weg naar de slavernij*). De auteurs geven een betrekkelijk uitvoerige schets van de inhoud van het boek [zelf schreef ik ruim drie jaar geleden de volgende weergave: https://www.teldersstichting.nl/liberalen/friedrich-hayek]. *The Road to Serfdom* verscheen in 1944 en werd vrij goed verkocht. Echt populair werd het in de Verenigde Staten nadat begin 1945 een verkorte versie verscheen in *The Readers Digest*, een tijdschrift met oplage van 8¾ miljoen exemplaren. Bovendien publiceerde het tijdschrift *Look* op 6 februari 1945 een kort stripverhaal van 18 cartoons waarin Hayeks boek uiterst beknopt (en uiteraard zonder de nuances) werd afgebeeld.

De recensies van *The Road to Serfdom* wisselden van badinerend (verscheidene linkse auteurs hoopten op die manier te bereiken dat Hayeks boek niet serieus zou worden genomen) tot uiterst lovend. Opvallend is dat Keynes aan Hayek schreef dat hij het grotendeels met het betoog eens was. Keynes zelf voelde zich inmiddels ongemakkelijk bij de manier waarop tal van zelfbenoemde keynesianen met zijn theorie wegliepen; in die tijd noemde hij zichzelf een keer op een bijeenkomst de enige niet-keynesiaan! *The Road to Serfdom* maakte Hayek in één klap beroemd, vooral in de Verenigde Staten. In de naoorlogse jaren stak hij een paar keer de Atlantische Oceaan over voor cycli van lezingen en gastcolleges. Intussen sloeg de in juli 1945 gekozen Labour-regering in Groot-Brittannië met onder meer een reeks nationalisaties precies de koers in waartegen Hayek in *The Road to Serfdom* had gewaarschuwd.

Hella en Lenerl

Het schijnt aannemelijk dat de combinatie van het politieke klimaat in Groot-Brittannië en de enthousiaste ontvangst van *The Road to Serfdom* in de Verenigde Staten verklaart waarom Hayek in 1950 verkaste van Londen

naar Chicago. Toch is dit niet de echte toedracht.

De auteurs besteden in verschillende hoofdstukken aandacht aan Hayeks persoonlijke leven, variërend van de opeenvolgende adressen waar hij woonde en de activiteiten die hij in zijn vrije tijd ondernam – hij was sportief en vertoefde graag in de bergen – tot aan zijn huwelijksleven. In augustus 1926 trouwde Friedrich (von) Hayek met Hella von Fritsch; het echtpaar kreeg een dochter (Christine) en een zoon (Lorenz). Hella was haar gezin zeer toegewijd. Zij volgde haar man enkele jaren na hun huwelijk naar het voor haar vreemde Engeland toen Hayek bij de LSE ging werken. Ergens in het midden van de jaren 30 – zo stellen de auteurs – zou Friedrich Hella hebben verteld dat hij eigenlijk verliefd was op zijn nicht Lenerl, die hij al van jongs af aan kende maar die tijdens zijn (eerste) verblijf in de Verenigde Staten (1923-24) met een andere man was getrouwd. Er zijn overigens geen aanwijzingen dat Friedrich voor die tijd aan zijn nicht Lenerl blijk had gegeven van enige amoureuze affectie. Friedrich verlangde een scheiding, wat een woedende Hella weigerde.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kon Friedrich geen contact met Lenerl onderhouden; zij verbleef in het door nazi-Duitsland geannexeerde Oostenrijk. Voor zover de auteurs konden achterhalen verliep het huiselijk leven van Friedrich, Hella en hun kinderen in deze jaren kalm. Hella moet hebben gehoopt dat de 'bevlieging' van haar man voorbij zou gaan. Maar na de oorlog zocht Friedrich zijn nicht wederom op en smeedden zij het plan om allebei te scheiden en vervolgens met elkaar te trouwen.

Of Friedrich ooit van zijn eerste vrouw Hella heeft gehouden of haar eigenlijk vanaf het begin 'gebruikt' heeft om dan toch maar, nu Lenerl bezet was, een eigen gezinsleven op te bouwen, wordt uit het boek niet duidelijk. Wel ontvouwt zich, vooral op het einde van het boek, een smeuïg verhaal waarin Friedrich zich wanhopig van zijn eerste vrouw probeert te ontdoen, door middel van een echtscheiding (wat in die tijd nog lang niet maatschappelijk geaccepteerd was) terwijl Hella zich hiertegen met hand en tand verzet. Friedrich slaagt ten langen leste in zijn opzet, maar komt er niet fraai uit: hij stelt zich steeds killer op tegenover Hella. Dat vindt ook zijn tot dan toe goede vriend (de liberale econoom) Lionel Robbins, die onomwonden de zijde van Hella kiest en na de echtscheiding zijn contact met Friedrich rigoureus verbreekt.

Friedrich Hayek zal in 1950 met Lenerl in de Amerikaanse staat Arkansas hertrouwen, waarna de weg open ligt voor een nieuw leven in Chicago. Daar is voor Hayek met particuliere fondsen een leerstoel aan de universiteit gecreëerd. Hij krijgt een aanstelling van tien jaar om zich volledig op onderzoek van eigen keuze te kunnen storten.

Kortom

Deze biografie over Hayek is, zoals aan het begin vermeld, een erg dikke pil. En dat is nog maar de eerste van twee delen. Wie, zoals ik, bijzondere interesse heeft in het leven en denken van Friedrich Hayek komt volop aan zijn trekken. De auteurs weten de aandacht goed vast te houden, met uitzondering van de passages over zeer specialistische economische debatten die voor niet-economen minder goed te volgen zijn. Ik kijk al met al uit naar

deel 2, waarin de meeste politiek-filosofische geschriften van Hayek aan bod zullen komen.

De auteurs schrijven dat zij hopen de definitieve biografie over Hayek te hebben geschreven. Qua volledigheid is dit werk inderdaad amper te overtreffen; of ooit zouden toch nog meer brieven van Hayek aan anderen moeten opduiken; nu moesten de schrijvers het soms enkel doen met de aan hem gerichte epistels. Het boek is in sommige opzichten te volledig, omdat bijna alle economen, andere wetenschappers en familieleden worden geïntroduceerd met vaak minstens één of twee alinea's aan beschrijving over wie ze waren en wat ze zoal deden. Hoewel het prettig is dat nieuwe personages steeds worden voorgesteld, voert dit wel erg ver. Op zulke momenten krijg je als lezer de indruk dat je een *Who is who* van 20e-eeuwse economen of van mensen met wie Hayek omging aan het doornemen bent.

Het is de vraag hoeveel lezers met zo'n omvangrijk en (over)compleet werk zullen worden bereikt. Hopelijk zetten de auteurs zich na het over enkele jaren te verschijnen deel 2 aan het schrijven van een beknopte versie van zeg 300 bladzijden in één band. Hayeks mens- en maatschappijvisie is het waard een veel groter publiek te bereiken dan de wetenschappers die al met (elementen uit) zijn werken vertrouwd zijn. Hayeks waarschuwing tegen de verdergaande collectivisering kwam in de jaren 40 van de 20e eeuw als geroepen. Treurig genoeg moet worden geconstateerd dat dit tegenwoordig minstens zozeer opgaat.

Dr. P.G.C. van Schie is historicus en directeur van de TeldersStichting.